

A MEGNYILATKOZÁS NYELVI ÉRTÉKEIRŐL

NAGY L. JÁNOS

0. Bevezetés

A nyelvi közlések természetére vonatkozó irodalom eredményei napjainkban számos területen igen meggyőzőek. Mint FÓNAGY IVÁN 1989. június 15-ei előadásában, a Nyelvtudományi Intézetben is érzékelhetővé vált, a nyelvészeti megközelítésű elemzések a modern kutatásokban keresik a kapcsolatokat az interdiszciplinaritás szintézistörekvései és a szintaxis analitikus jellegű irányzatai között. Az alábbi gondolatok ilyen összefüggéseket igyekeznek bemutatni egy megnyilatkozás explikált és implikált proposícióinak alapján. Szándékuk szerint így szemléltetik, hogyan érvényes PETŐFI S. JÁNOS interpretációs szemiotikai modellje az adott megnyilatkozásra.

1. Megnyilatkozás, kultúra, entüméma

A következő példát BÉKÉSI IMRE írja FABRICIUS-KOVÁCS FERENC-re hivatkozva:

(i) *Beteg voltam, de te nem látogattál meg.*

„Ennek a mondanivalója nem az, hogy 'beteg voltam', s nem is az, hogy 'te nem látogattál meg', hanem ennek a két dolognak egymáshoz való viszonya, vagyis az: »Rossz barát vagy.« Tehát akár a partner rakja össze a megnyilatkozás lineárisan tagolt három komponenséből a neki szóló információegészt, akár a beszélő tudatában megszületett véleményegész tagolódik a kifejtés során három egységre, a beszélő és a partner közti kommunikációban az az összetett mondat, hogy *Beteg voltam, de te nem látogattál meg* egyetlen mondat, s belső megszerkesztettsége végső soron nem más, mint egész voltában betöltött funkciójának a következménye.” (BÉKÉSI: 1977. 154. — én emeltem ki, N. J.)

1.1. Nem véletlen, hogy FABRICIUS-KOVÁCS említett dolgozatának címében ezt találjuk: *Nyelv és kultúra*. Teljesen természetes, hogy abban a kultúrkörben érvényes az iménti megnyilatkozástípus, amelyben a betegeket szokás meglátogatni, amelyben a közeli ismerősök, a rokonok számára nyilvánvaló etikai kötelesség elmenni ahhoz, akit ágyához köt balszerencséje vagy netán vírusa. S az ellenkező oldalról: senki nem mondhatja a fenti közlést a legjobb barátnak, a legszeretettebb kedvesnek sem olyan közösségben, amelyben a beteget tabu vagy orvosi előírás zárja ki a látogatás lehetőségéből. (A néprajz tud olyan törzsi-nemzetségi hagyományokról¹, amelyek alapján a férfiak, illetve a nők számára elképzelhetetlen ilyen vizitáció.)

1.2. Európában az adott körülmények között a 3 komponens közül a fenti megnyilatkozás azt a kijelentést hagyta ki, hogy *rossz barát vagy*. Az elíziónak az az

oka, hogy mindenki tudja: aki hűséges, jó barát, az meg kell emlékezzék bajba jutott társáról. Az ilyen kihagyás szembetűnően hasonlít a retorikából ismert entümémára², amelynek jellemzője tipikusan ugyancsak általánosan érvényes állításnak a beleértése. A rövidített szillogizmus, az entüméma ugyanis a nyilvánvaló, mindenki által ismert, közismert tényállást nem közli, kihagyja; ráhagyja a hallgatóra a kommunikátorok kapcsolatában, hogy egészítse ki a mondottakat.

2. Az inferenciális sensus

Ebben a megközelítésben PETŐFI S. JÁNOS szemiotikai modelljéből³ az inferenciális dictum⁴ egyik típusát láthatjuk, ezt a szerző szillogizmuson alapuló inferenciának (következtetésnek) nevezi. S ezzel összefüggésben állónak, vele analógnak mondja az inferenciális sensus referenst. Az inferenciális sensus referens megváltozása természetesen megváltoztatja a szövegvilágot⁵ is: „A relátumspecifikusan organizált relációs sensust a szakirodalomban 'discourse world'-nek ('szövegvilág'-nak) is szokás nevezni. Egy szövegvilág összefüggőségét és teljességét olyan tényállásai között fennálló relációk biztosítják, amelyek az e szövegvilágot determináló törvényszerűségekkel egybehangzóak, amelyeket az interpretátor relevánsnak tart.

A relátumspecifikusan organizált konfigurációs sensussal kapcsolatban ugyanolyan módon beszélhetünk kohézióról és teljességről, mint a nyelvspecifikusan organizált konfigurációs sensussal kapcsolatban (...) Egy szöveg koherenciájáról beszélve implicite egy extralingvisztikai relátum (re)konstruált mentális képére utalunk. Ha az interpretátor az interpretálandó szöveghez hozzá tud rendelni egy olyan sensust, ami lehetővé teszi számára egy interpretációként elfogadható mentális kép (re)konstruálását, ez a szöveg számára — a (re)konstruált mentális képre vonatkozóan — koherensnek minősül.

Mínthogy egy szöveg jelölő komponense csaknem sohasem tartalmazza mindazon események lezárását, amik egy relátum mentális képének elfogadhatósága (azaz összefüggősége és lezártága/teljessége) szempontjából elkerülhetetlenül szükségesek, a hiányzó eseményekhez vezető következtetések mind a sensus, mind a mentális kép (re)konstruálásánál nélkülözhetetlen szerepet játszanak.” (PETŐFI: 1988b. 34. és kk.)

3. A megnyilatkozás változatai

Az eddigiekben tehát adva volt egy megnyilatkozás, koherens nyelvi pozíciókból. Csupán arra utaltunk, ami verbálisan megfogalmazódott benne, s a következtetést is megformáltuk szintaktikai eszközökkel. Az idézett kijelentések vizsgálata arra mutat, hogy a következő transzformok lehetőségeit hordozzák (zárójelben a valószínűsíthető kötőszók):

- (ia) Rossz barát vagy, (*mert*) beteg voltam, *de* te nem látogattál meg.
- (ib) Beteg voltam, *de* te nem látogattál meg, (*ezért, tehát*) rossz barát vagy.

Bizonyára feltűnik, hogy az alábbiakban a lehetséges sorrendi változatok mind egyikét adjuk, tekintet nélkül arra, explikált vagy csak beleértett-e bármely pozíció.

- (ic) Beteg voltam, *de* te rossz barát vagy, (*ezért*) nem látogattál meg.
- (id) Rossz barát vagy, (*mert*) te nem látogattál meg, (*pedig*) beteg voltam.

- (ie) Nem látogattál meg, (*pedig*) beteg voltam, (*tehát*) rossz barát vagy.
- (if) Nem látogattál meg, (*ezért*) rossz barát vagy, (*hiszen*) beteg voltam.

A hatféle megnyilatkozás tartalmilag kétféle értékrendet tükröz, annak megfelelően, hogy az ellentét vagy az okozatiság a fontosabb a potenciális beszélő számára. Ha az előbbi, akkor a *c* konfiguráció szolgálhat mintául. Ha az ok-okozat, akkor ehhez képest kevésbé fontos az ellentét. Hogy az ellentét szintaktikai formája megszorítás-e vagy megengedés, az ebben a vonatkozásban másodlagos kérdés. Ami pedig az *f* transzformot illeti, benne következtetéssel együtt nem is elvárástörlés, nem is megengedő szerkezet áll, hanem okadó magyarázat.

Szemmel láthatóan különböznek a felsorolt változatok valószínűségükben is. Az *f* transzform olyan hatást kelt, mintha — a tartalmi viszony megtartásával — a *beteg voltam* proposíció inkább különálló elemként adhatna újabb hangsúlyt a panasznak.

4. A megnyilatkozás és kiegészülése

Az eddigiekben nem említettünk két fontos problémát a nyelvi kommunikáció természetrajzából. Az egyik a verbális és nonverbális eszközök értékeinek számbavételét igényli, a másik pedig a nyelvileg explicált és implicált proposíciók elemzését.

4.1. A verbális kommunikáció szituációjában a kijelentések mint koherens konfiguráció elemei jelentek meg, tehát nem is tértem ki arra a lehetőségre, hogy a szemrehányás, a *panasz aktusa* gesztusban, mimikában fejeződhet ki, s így fölöslegessé, elhagyhatóvá tehet újabb tényállásrészleteket a szöveg elhangzásakor. Például a fenti proposíciók közül — a megfelelő nonverbális eszközök alkalmazásával — újabb is törölhető így:

- (ig) Beteg voltam.
(+ mimikai jelzés, mozdulat, könny stb.)

ti. mindketten tudják a kommunikátorok, hogy az interpretátor nem látogatta meg beteg partnerét. Vagy:

- (ih) Nem látogattál meg.
(+ a fenti eszközök)

és hozzáérti mindkét fél, hogy beteg volt a panasztevő.

4.1.1. Most csak említem, hogy a kommunikációs-szituációnak van olyan lehetősége is, amelyben a jel, a jelzés hiánya — maga a jel! Ha közeli ismerősünk hosszú ideje nem szól hozzánk, az bizony nem is akármilyen hatású jele lehet az imént bemutatott szemrehányásnak. Amikor tehát PETŐFI „dominánsan verbális” kommunikációról ír, maga a terminus is sugallja, hogy a verbális jelkomplexust kíséző gesztusnyelvnek és a jelhiánynak egyaránt megvan az elméleti és gyakorlati fontossága⁶.

4.2. Az imént elnagyoltan kezeltem az explicátum és az implicátum viszonyát. Ha teljes szillogizmussá akarjuk alakítani a 3 komponensű megnyilatkozást, a hiányzó proposíció hozzáadásával ezt kapjuk:

- (ii) Aki nem látogatja meg beteg társát, az rossz barát.
Beteg voltam, de te nem látogattál meg.

Te rossz barát vagy.

Nyilvánvaló, hogy ha a teljes szillogizmusformával akartam volna operálni, ezt a tényállást is alkalmaznom kellett volna a propozíciók sorában, de kezdettől az entüméma rokonsága tűnt fel.

4.2.1. Fontos különbségre figyelhetünk fel a teljes szillogizmusban az ímént adott kijelentések között. Arról van szó, hogy a kiinduló verbális információ (*Beteg voltam, de te nem látogattál meg*) a relátum szempontjából a két kommunikátor egyikére, illetve másikára vonatkozik, az implikálódott propozíció pedig (*Aki nem látogatja meg beteg társát, az rossz barát*) az adott kultúrában elfogadott, általánosan igaznak tartott állítás. Mint ilyen, az elemzett kommunikációs szituációra adaptált, alkalmazott megnyilatkozás. A relátumok között tehát igen jelentős eltérés van. Pl. a *Beteg voltam* válasz arra: *Mi történt veled?*; a *Nem látogattál meg* szóbeli reagálás egy *Mit tettem, mit csináltam?* — típusú kérdésre.

4.2.2. Jegyezzük meg a fenti relátumok közötti különbséghez, hogy a *Rossz barát* vagy propozíciót nem a kommunikátorok adták meg, hanem az elemző tette hozzá a verbálisan is explikált információkhoz. Formája lehetne kérdés, tagadás, felkiáltás stb.:

- (ij) Nem vagy a barátom. Nem várok magyarázatot.
Csalódtam benned! Szakítok veled!
Hát barát vagy te egyáltalán? Milyen barát az ilyen?

Bármelyiket vegyük is, a propozíció relátuma a sensus referens és a relátum-imágo kapcsolatában szerepet játszó hiedelem, attitűd, vélekedés.

5. Megnyilatkozás, interpretáció, konstrukciótípus

Az eddigiekből megállapítható, hogy a szöveg jelkomplexusának működésére vonatkozó PETŐFI-modell elméleti keretében szemléletesen jellemezhető a példának választott rövid megnyilatkozás. Sőt, úgy tűnik, hogy az explikátum és az implikátum viszonya ez elméleti keret segítségével elvileg indokolhatóvá vált az adott típusú konfigurációk koherenciájának bemutatásával, különösebben alapos logikai-szemantikai vizsgálat nélkül is.

5.1. BÉKÉSI IMRE konstrukciótípusainak⁷ szerveződéséből kiindulva lehetséges a propozíciók értékelemzésén alapuló továbbgondolás a szövegvizsgálatban, s ezzel magyarázó eljárások kidolgozása a szöveg vehiculumának szerveződésére, a konfigurációk architektúrájára nézve. A kommunikáció érvényes faktorait DEME LÁSZLÓ igen elegánsan rendezi el.⁸

6. Az eredményesség alapfeltétele

A kommunikációs szituációban még egy természetes feltételt kívánunk hangsúlyozni, ezért említsünk még egy példát a közlési helyzettel együtt.

(iii) Az idős matematikus professzor elgondolkodott, s így ferde irányban, szabálytalanul ment át az úttesten. A rendőr szigorúan megróttta:

— Bácsikám, tudja maga, mi az a derékszög?

— Hogyne, fiam, $\pi/2$.

(Elnézést kérek, hogy kifejtem: egységnyi sugarú körben a $360^\circ = 2\pi$, a 90° -os derékszög $= 2\pi/4 = \pi/2$.)

Most sorra vehetnénk a lehetséges implikációkat. Csupán jelzésszerűen:

- A felnőtt embernek tudnia kell, hogy a járdára merőlegesen, a gyalogátkelőhelyen haladjon át az úttesten,
- A merőleges azt jelenti: 'a járda vonalára 90°-os szög',
- A geometriában a 90°-os szög neve a derékszög.

6.1. Gondolom, a π konstituens alkalmazása okozott a fenti esetben interpretációs nehézséget: „egy kommunikáció eredményes végrehajtása csupán azt kívánhatja meg, hogy Σ_A és Σ_B (az alkotó által létrehozott nyelvi objektum mint jelkomplexus és a befogadó által történő rekonstrukciója, pontosabban az alkotó által létrehozott nyelvi objektumhoz a befogadó által rendelt interpretáció — N. J. megjegyzése) az adott kommunikációsituáció szempontjából releváns konstituensekben egyezzenek meg.” (PETŐFI: 1988a. 223).

7. Összegzés

Megállapítható, hogy az élőnyelvi megnyilatkozásokban a szavakban elhangzó információk a dolog természete szerint kiegészülnek általánosan ismert információkkal is, a kommunikátorok kisebb közösségének „tudati tartalékával” is⁹, nonverbális információkkal is. Ha ezeknek a releváns konstituenseknek bármelyike hiányzik, a kommunikáció eredménytelenné válhat. Az eredményességnek pedig az a feltétele, hogy az egyes információszférák, a verbális, nonverbális és implikált proposíciók értéke a kommunikátorok számára megegyező legyen.

Jegyzetek

1. Az öt világrész folklórjának kiváló kutatója SUMNER W. kompilációja ma is jól használható.
2. Példánkhoz hasonló köznyelvi entüméma:
*Férjem nincs itthon.
Csak kártyapartin lehet.*
Az implikátum pedig:
Ha férjem nincs itthon, csak kártyapartin lehet.
3. L. PETŐFI S. J.: A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. Nyr. 112. (1988.) 2. 219 és kk.
4. A közlés információiból kikövetkeztetett értelem.
5. DE BEAUGRANDE óta (Text, Discourse and Process. 1980. Ablex, Norwood.)
6. L. például BENCE-KIS: A nyelv a mindennapi élet elméletében és BÉKÉSI: A nyelv heterogén természetéről. ÁNyT. VII. 17—55 és 57—75.
7. Kötetben: A gondolkodás grammatikája. Tankönyvkiadó, 1986.
8. Vö. DEME LÁSZLÓ: 1980. 9—36.
9. HADROVICS László: A funkcionális magyar mondattan alapjai. Bp. 1969.

Irodalomjegyzék

BALÁZS János:

1985. *A szöveg*. Gondolat, Budapest.

BÉKÉSI Imre:

1977. A szövegszerkesztés helye és szerepe az anyanyelvi nevelésben. *Magyartanítás*, 1977. (XX). 154.

1986. *A gondolkodás grammatikája*. Tankönyvkiadó, Budapest.

DEME LÁSZLÓ:

1980. Az ember és a nyelv, in: FÜLÖP LAJOS (szerk.): *Anyanyelvi nevelésünk a középiskolában*. (OPI) Budapest.

- FABRICIUS-KOVÁCS Ferenc:
1980. Kommunikáció és anyanyelvi nevelés. (OPI) Budapest.
- FÓNAGY Iván:
1963. A stílus hírtéke. *ÁNyT.* I. 91—123.
- HOPPÁL Mihály:
1972. Gesztus-kommunikáció. *ÁNyT.* VIII. 71—84.
- HORÁNYI Özséb:
1975. Jel, jelentés, információ. Gondolat, Budapest.
1978. Kommunikáció I—II. (szerk.)
- KÁROLY Sándor:
1969. Nyelvészet és kommunikáció, in: SZECSKÖ—SZÉPE: 1969.
- H. MOLNÁR Ilona:
1986. A nyelv értékeinek kérdéséhez. *NyK.* 1987/1. = 1986/2. 3—36.
- PETŐFI S. János:
1982. Szöveg, diszkurzus. in: THOMKA Beáta (szerk.): *Tanulmányok. A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete* 15. Szövegelmélet. Novi Sad.
1988a. A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. *Nyr.* 112. 2. 219—229.
1988b. A nyelv mint írott kommunikációs médium: szöveg. (Kézirat, sajtó alatt.)
- PLÉH Csaba—TERESTYÉNI Tamás (szerk.):
1979. Beszéddaktus — Kommunikáció — Interakció. Budapest (MRT).
- RÁCZ Endre—SZEMERE Gyula:
1972. *Mondattani elemzések.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- SUMNER, W.:
1978. *Népszokások.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- SZECSKÖ Tamás—SZÉPE György (szerk.):
1969. *Nyelv és kommunikáció.* Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.

ZU DEN SCHPRACHLICHEN WERTEN EINER ÄUSSERUNG

JÁNOS L. NAGY

Die Studie analysiert eine aus 2 Komponenten bestehende Äusserung so, dass die Äusserung mit einer dritten Komponente — im Vergleich zu einem in der Rhetorik bekannten Enthymema — ergänzt wird. In der Analyse wird das semiotische Interpretationsmodell von PETŐFI S. János an sprachlichen Beispielen verwendet; in der Studie wird die Gesamtheit von sprachlichen Werten, nonverbalen Mitteln und Implikaten in der Kommunikationssituation betont.